

հոս ալ բազմաթիւ աւերակներէն ժամանակին բրած ահագին աւերումները յայտնի կը տեսնուէին:

Այս լճին շրջակաները զարդարող Տիբերիա, Բեթսայիդա, Կափառնաուժ և ուրիշ քաղաքացի ողորմ մնացորդները կը տեսնուին հիմա: Այժմեան Դապարիէ քաղաքը, Գալիլիոյ հին մայրաքաղաքին աւերակներէն քիչ մ'աւելի հիւսիսային կողմը շինուած է, որ 4000 բնակիչ ունի և պազալթէ պարսպով մը պատած է: Կեցած են տակաւին Տիբերիոյ անուանի ջերմուկներն, և միշտ բայց մասնաւորապէս յուլիս ամսոյն մէջ Ասորեստանէն շատ մարդկանց յաճախութիւն կ'ըլլայ հոս:

Թորդանան գետը Տիբերիա լճէն ալ ելլալով կը շարունակէ իր ճամբան դէպ'ի հարաւակողմը. և քսան և հինգ փարսախ տեղ կտրելէն ետքը կ'երթայ կը թափի Մեռեալ ծովը, ինչպէս թէ վերջապէս գերեզմանի մը մէջ աներևութանալու համար:

Չենք կրնար վերջ տալ մեր խօսիցը, առանց երկու խօսք մ'ալ երկրովի վրայ զրուցելու, որ Հրէաստանի ամենահին քաղաքացի մէկն է, ու Հրէից ֆանանու երկիրը մտնելու ժամանակ առջի տիրած քաղաքը: Ասիկա Թորդանան էր կոչուած: Երբեք մեր քաղաքը մը գարձած էր. Եղիա ու Եղիսէ հոչակաւոր մարգարէները բնակեցան հոն: Հրէից Բաբելոնի գերութենէն դառնալէն ետքը, երկրով երուսաղեմէն վերջը առաջին քաղաք և արևելեան Հրէաստանի մայրաքաղաքըն էր: Հերովդէս Ա. շատ մը գեղեցիկ շէնքերով զարդարեց զայն. տաւրոյն մեծագոյն մասը հոն կը նստէր, ուր որ իր կեանքն ալ կնքեց: Վեսպասիանոս կործանեց զերկրով, և Ագրիպանոս նորէն կանգնել տուաւ, բայց խաչակրաց ժամանակ բոլորովին կործա-

նեցաւ և ամենեին մնացորդ մը չը թողուց: — Երիքուլի համբաւաւոր վարդը հինգ բթաչափ բարձրութեամբ թուփ մ'է, որ կը ձևանայ շատ մը պզտի ճիւղերէ, որոնք ամենապզտի ծաղիկ ու տերև կու տան: Պանդուխտները կ'ըսեն որ այս վարդերը անապատին մէջ այն կէտերուն վրայ կ'աճին, ուր կոխեց Տիւրամայրն Եգիպտոս փախչելու ժամանակ. կ'ըսեն թէ այս տեսակ վարդը չորնալէն վերջն ալ եթէ ջրոյ մէջ դրուի, նորէն կը սկսի ծաղիկ տալ:

Կը շարունակուի:

ՀԱՅԻ ՊԱՏԱՌԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՐԴ

ՆԱՄԱԿ ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

(Տես Հատ. ԻԹ. Էրես 348)

Բաղադրուածքիւն Արեան.

Թող վերջին խօսք մըն ալ զուրցենք ու մեր պատմութեան առաջին մասը կնքենք: Չենք կրնար մեկնիլ առանց վերջին բարև մը տալու այդ քաղաքին որուն վրայ այնչափ խօսեցանք, այդ ընտիր հոգաբարձուին, որ ընդունածը՝ ամենայն հաւատարմութեամբ կը դարձնէ, և տան ամեն հոգը ինքը կը տեսնէ: Բաւականապէս տեսանք թէ ինչպէս կ'աշխատի, սակայն դեռ ևս անոր անձնական ստորագրութիւնը քեզի չեմ բրած, և ոչ ալ ըսած եմ թէ ճշդիւ ինչով կը բաղկանայ:

Հարկ է որ դարձեալ քեզի հաշիւներու ցուցակ մը շինեմ, և զուրցուած է թէ այդ բանը պզտի աղջկանց ախորժեղի չէ: Եւ սակայն ատիկայ մէկ հատիկ միջոցն է մարդուս որ իր գործոց մէջ աղէկ յաջողի: Ժամանակաւ, երբ ընտանեաց մայր ըլլալով դէպքն ունե-

նաս, հարկ պիտոր ըլլայ հաշիւ ընես որպէս զի գիտնաս թէ տանդ մէջ ինչ կը հանդիպի: Կանուխկէկ ուրեմն ինքզինքդ վարժեցուր այդ բանին որ ապա հարկաւորը քեզի ձանձրալի չգայ որպէս զի մարդ իր պարտուցը մէջ հաւատարիմ գտնուի, մէկ հատիկ միջոցը իր սիրտը անոնց վրայ դնելն է, և զանոնք կարևոր համարել:

Ուստի կ'ենթադրեմ որ փոյթ ունիս գիտնալու թէ 1,000 գրամ արիւն սովորաբար, որովհետեւ միշտ արիւնէ աւրիւն պզտի տարբերութիւններ կան, 870 գրամ չիճուկ կու տան, որուն վրայ քեզի խօսած եմ, և 130 գրամ մակարդ: Առջի հայեցուածքով մակարդը իրականէն աւելի մեծ կ'երևնայ. բայց անանկ ինչպէս կ'ոնքին մէջ կը տեսնես. մեծ քանակով ջուր կը բովանդակէ իր մէջը, որ ըստ իրաւանց իր ընկերոջը կը վերաբերի. ուստի զինքը կշռելէն առաջ ալ կը չորցընեն որ ջուրը մէջէն ելլայ:

Հիմա մեր 870 գրամ չիճուկին մէջ նախ 790 գրամ ջուր կը գտնենք, որուն վրայ շատ զարմանալու չես: Գրեթէ բոլոր կենդանեաց մարմնոյն ծանրութեւն մեծագոյն մասը ջուրէն կախումն ունի. անանկ որ կենդանի մը ոչ ինչ կը կշռէ եթէ պզտի փռան մը մէջ ցամքեցնես, այլ սատկելէն ետքը աղէկ հասկնանք մէկզմէկ, որովհետեւ ոչ կենդանի և ոչ տունկ կարող են ապրելու, ցորչափ մարմիններն ջրով տողորուած չէ: Ասիկայ քեզի կը մեկնէ թէ ինչու համար անանկ դիւրաւ ջրին երեսը կը մնանք. մենք ալ գրեթէ ջուր ենք: Թէ որ չունենայինք այս անիծած ոսկորներն որ միւս մասերէն քիչ մ'աւելի ծանտը են, քար մը հարկ պիտոր ըլլար վզերնիս կապէինք ծովուն խորը իջնալու համար:

Ուրեմն 790 գրամ ջուր կ'ըսենք: Կը մնան 80 գրամ: Բնասպիտակուցն իր կողմանէ 70 գրամը կու տայ, և միւս 10 գրամը, 'ի բաց առնելով ճարպի մէկ ոչինչ քանակ մը որ արեան մէջ բոլորովին ձեւացած ասդիս անդին կը

ծփծփայ, միւս տասը գրամը աղերէն առաջ կու գան: Շատ երկայն կ'ըլլար քեզի մեկնել թէ այդ աղերն որ կ'ըսենք ինչ են. 'ի վերայ այս ամենայնի մէկ մը կայ որ դու ալ շատ աղէկ կը ճանչնաս. և է սեղանը դրուած աղամանին մէջինը: Այդ ետքինը ստոյգ ամենէն կարևորն է. վասն զի 10 գրամին մէջ կէսէն աւելին ինքը կը կշռէ, և ասկէ լաւագոյն կրնաս հասկընալ ինչ որ ստամոքսի նկատմամբ զուրցած եմ քեզի, թէ ինչու համար ուտելիքնիս կ'աղինք: Դռնապանը շատ աղէկ գիտէ իր ըրածը երբ ամեն մոտոդէն կը պահանջէ որ աղի հատիկը ցուցընէ իրեն: Փափկութիւն մըն է ասիկայ առ որ արիւնը շատ զգայուն է, թէպէտ և խոհակերոցին աղը չիւնութեանցը մեծ ձեռնտուութիւն մը չընեն. բայց կ'երևայ թէ այդ աղը զինքը զուարթութեան մէջ կը բռնէ, և առանց անոր սիրով չաշխատիր: Այդպէս են բոլոր այն կենդանիք որ մարդուս կը ծառայեն, և նոյն իսկ մարդուս մշակած տունկերն անոնք ալ առանց աղի ապրիլ չեն կրնար: Ուստի և բնութիւնը կարծես թէ այս բանիս մէջ բաները մեծ բռներ է մեզի նկատմամբ: Թէ ծովու մէջ և թէ հողուն տակ ահագին դէղերով կուտեր է աղը զոր առնելու համար բաւական էր թերեւ միայն ծովը, թէ որ կանաչագոյն զգեստով մէկ մը չըլլար, որուն պաշտօնն է կտորները թուել, և մաքս առնելով թողուլ որ անցնին: Իսկ ես, թէ որ վարչութիւն ըլլայի, այդ բանը մէջերնիս կը զուրցեմ, տուրք առնելու համար աղին տեղ ուրիշ բան կը բնտուէի: Ազնիւ բան չէ որ մէկը այդ կերպով ինքզինքը մարդուս ու բնութեան աղնութեանց մէջ տեղը դնէ, և բռնադատէ զինքը որ արեան նախամեծար բարեկամը այնչափ սուղ ստանայ որչափ բնութիւնը նոյնը իրեն ծախելու միտք չունէր:

Մեր կոյտէն խոհակերոցի աղն որ հանենք, մեզի ընդ ամենը կը մնան 4-5 գրամ որ կը բովանդակեն ... բայց հոս չեմ գիտեր ինչպէս առաջ երթամ:

Ասոր մէջէն ելլելու համար հարկ է որ գրեթէ այնչափ բնաւութիւն գիտնաս, որչափ պահանջն պիտի եղբոր մէջ երբ աւարտման քննութիւնը ընէ: Ամբողջ դեղատուն մը երեւակայէ: Քեզի մէկ քանի անուն կ'ուզեմ ըսել, որպէս զի կարենաս տեսնալ թէ ինչպէս չի նուաժ են, սակայն առաջուց կը զուրցեմ թէ այնչափ ախորժելի չեն. աւժ մոնիաքի ջրաքլորութիւն, պոտաւի ջրաքլորութիւն, կրի աճիւն, պոտաւի ճմարութիւն, կրի փոսիւն, մագնէզիայի փոսիւն, սոդայի կաքոն. մնացածը զանց կ'ընեմ ըսելու, վասն զի դեռ ևս բազմաթիւ են, չուզելով հաշուի առնուլ անոնք որ դեռ ևս գրտած չեն: Այս ամենը թէ բնաներդին և թէ բնասպիտակուցին մէջ կը գրտնուին, այլ անանկ ոչինչ քանակով որ հազիւ թէ կը ճանչցուին: Արդէն չի ճուղին մէջ ատոնք անանկ քիչ, անանկ ոչինչ և անանկ մէկմէկու հետ խառնուած են, որ մարդ կ'ափշի մտածելով թէ որչափ ճարտարութիւն և որչափ համբերութիւն պէտք եղեր է այն ամենը դնելու համար, թէպէտ և խորթ երեւան այդ անուններն որ այն անգագիլի փոշիներուն իւրաքանչիւր հատիկին վրայ յարմարեցուցած է: Այն մէկն որ նախ և առաջ ըսեր է թէ մարդը արարչութեան բովանդակութիւնն է, ըսածը աղէկ չէր գիտեր, որովհետեւ մարդ իր երակաց մէջ բոլոր սկզբնական մարմնոց կէսէն աւելին մասնիկներէն կը բովանդակէ, այսինքն այն մարմիններէն որ բոլոր ուրիշները շինելու կը ծառայեն, և շատ չզարմանամ պիտի եթէ ժամանակաւ մէջը բոլորն ալ գտնուին:

Այդ բանը գիտնալը չաժէր. սակայն բոլորը չմնացին:

Կը մնան մեզի դեռ ևս մակարդին 130 գրամը: Հաշիւնին շուտով կը լմննայ. 3 գրամ բնաթել, արդէն ըսեր ենք, և 127 գրամ գնտիկը:

Ապահով ես դարձեալ որ արիւնը կարմիր է, անանկ չէ: Եւ սակայն ինչպէս կարմիր ձկներով առուակի մը ջու-

րը կարմիր չըլլար, ասանկ ալ արիւնը կարմիր չէ: Երեւակայէ որ ձկները բոլորովին պզտիկ ըլլան, այնչափ պզտի ինչպէս աւազի հատիկ մը, և առուակին բոլոր թանձրութեանը մէջ քովէ քով խիտ խիտ խուլած. յայտնի է որ առուակը բոլորովին կարմիր երևնայ պիտի: Այսպէս է որ արիւնն ալ մեզի կարմիր կ'երևնայ: Միայն աւազի հատիկ մը արեան պզտի ձկներուն հետ բաղդատելով, հսկայածեղանգուած մըն է: Եթէ ըսէի քեզի որ իրենց տրամագիծը հազարորդամեղրի հարիւր յիսներորդ մասն է, շատ բան մը չէիր հասկընար: Որպէս զի անոնց պզտիկութեանը աւելի ըմբռնելի դաղափար մը տամ՝ աւելի կ'ախորժիմ ըսել քեզի, Բոյլեհի վկայութեամբ, որ մեր ուսումնական հոշակներէն մէկն է, թէ «գընդադի մը ծայրը կ'ախուած արեան կաթիլիկի մը մէջ այս ձկներէն միլիոնի մը չափ կան»: Անտարակոյս զանոնք չէ համարած, դու ալ կրնաս գուշակել, այլ և ոչ ես նոյն բանը ըրած եմ. սակայն մերձաւորապէս այդ առասպելական ձկանց հաշիւը այդպէս կ'ելլէ, և իրենց տրամագիծն ալ մէկ հարիւրորդ յիսներորդ հազարորդամեղրի չափ կայ:

Այդ պզտիկ ձկունքը՝ արեւան գընդիկ կը կոչուին, այլ պզտի գունտեր չկարծես: Ընդհակառակն պզտի պնակներ կը նմանին, որ մէջ տեղը փոխանակ խոր ըլլալու, երկու կողմանէ ալ սուած ըլլան: Մէջ տեղը նշիկ մը կայ և անոր չորս դին տափակ եզերք մը. երեղթը պզտի փամփշտիկ մը կը նմանի, գեղեցիկ կարմիր գոյնով. շատ կալուղ և շատ առաձգական մածոյցով մը շինուած է: Պէտք չունիմ ըսելու քեզի որ այդ ամեն բանը մանրացոյցով դիտած են. սակայն այս կ'ուզեմ ըսել որ այդ գնտիկը գորտանց վրայ աւելի մեծ են քան թէ 'ի մեզ՝:

1 Այս բանս գրած ատենս, ինծի ծանօթ չէր արդի գիտութեան հրաշալիքներէն մէկը, այսինքն Պէռլին զարմանալի լուսագիրները, զորոնք Առնոյի հետ հետաքննելու արեւակնային մանրագիտով մը ստացեր է: Չանա հայրդ համոզելու որ նոյն լու-

Հիմա մենք 1861 թուականին մէջ կը գտնուինք: Ճշդիւ անցած տարի երկու դար լրացեր էր, որ մէկ կողմանէ իտալացի մը, միւս կողմանէ Հոլանտացի մը, առանձին առանձին մի և նոյն ատեն այդ մանրագիտի ժողովուրդը արեան մէջ կը գտնէին: իտալացւոյն անունը շատ երկիւղալի չէ. Մարիիկի կ'ըսուի: Այլ Հոլանտացւոյն անունը ինչպէս կրնաս արտաբերէ. Լէվէնհուք կը զուրցուի. և այս ինչ ալ ըլլայ արգել մը չէ որ առջիններէն մէկն եղած ըլլայ ըմբռնելու թէ ինչ պահելի օգնական ստացեր էր գիտութիւնը մանրագիտին գիւտովը, և անով ինքն եղաւ նաև առջիններէն մէկն որ անհուն պրզտիկներուն աշխարհը առջնուս բացաւ: Պզտի աղջկունք բաւական է որ միայն իր անունը խանգարելով գոհ ըլլան, և վրան չծիծաղին: Անունները դէմքերու կը նմանին: Երբեմն մարդ շատ կ'ամչնայ շուտով ծիծաղելուն վրայ:

Այդ արեան գնտիկներուն գիւտովը պիտոր իմացուէր թէ ինչ կերպով կը կատարուի մարսողութիւնը գործարանաց մէջ: Արդի բնալոյծք, միշտ հետաքրքիրք ետևէ եղան ստուգելու թէ, մէջը ինչ կը բովանդակէ, և գրեթէ բնասպիտակուցէ զատ ուրիշ բան չգտան: Մեր 127 գրամ գնտիկներուն մէջ, 125 գրամ բնասպիտակուց կայ, և այն 70 գրամ բնասպիտակուցն ալ որ շիճուկին մէջ գտանք, մէկտեղ առնելով, կ'ընէ 19 գրամ բնասպիտակուց, ինչպէս քեզի զուրցեր էի թէ մեր 1,000 գրամ արեան մէջ կը բովանդակուին: Խնդրեմ ներս բոլոր այդ գրամներուն համար. վասն զի գիտնաս որ աղէկ հաշիւներով դասերն ալ աղէկ կ'ըլլան:

Ուրեմն գնտիկները գրեթէ բոլորո.

վին բնասպիտակուցէ կը բաղկանան: Բոլոր արեան բնասպիտակուցին երկու երրորդը գրեթէ անոնց մէջ կեդրոնացած է. և դու հիմա գիտես թէ բնասպիտակուցը ինչ բանի կը ծառայէ. ամեն շինուածոց հիմն է, մինչդեռ արիւնը ճարտարապետն է: Ամեն բան կը ստիպէ զմեզ կարծելու թէ արեան մէջ գնտկաց ձևացումը՝ բնութեան յետին ձևը մըն է որ այդ դիւթական պատրաստութեւն մէջ կը խառնէ. որ շողգամին մէջ կը սկսի, ստամոքսին մէջ կը շարունակի, երակաց մէջ կը լրանայ, և որուն միջոցաւ բնածխով, ջրածնով, թթուածնով և ազոդով, վերջապէս օրիորդի մը պզտի քիթը կ'ելլէ կը ձևանայ: Այսպէս գնտիկներն բնասպիտակուցը ըլլալու են, որ իր դաստիարակութիւնը լմնցուցած՝ աշխարհք մտնելու պատրաստ է: Շիճուկին բնասպիտակուցը կրնանք նմանցընել այն պահեստի ազգին, որ ինծի շատ ծանօթ է, և որ վարժարանիս մէջ կը սպասէ որ իր կարգը գայ:

Ատիկայ ունայն ենթագորութիւն մը չէ: Ուսումնականք ինքնիրենուն ամեն տեսակ իրաւունք ստացած են կենդանեաց վրայ. և մենք ալ անոնց եղեռնագործութիւնը, խօսքս ետ առնուլ չեմ ուզեր, մեր շահուն կը գործածենք, որպէս զի աւելի բան սորվինք: Արդ այդ ուսումնականք մտածեր են կենդանեաց երակները բանալ, և թողուլ որ արիւնը այնչափ վազէ մինչև որ ողորմելին դիակի մը պէս անշարժ գետինը կը փռուի: Այս ընելէն ետքը, անոր ցամքած երակներուն մէջ նորէն առջինին նման ուրիշ արիւն լեցընել մտածեր են, և տեսեր են որ կեանքը արեան հետ կամաց կամաց նորէն կը վերադառնար, կենդանին ոտք կը կանգնէր, կը քալէր, և իր ընդհատեալ էութիւնը նորէն կը սկսէր վարել, ինչպէս թէ ամենևին բան մը հանդիպած չըլլար: Սակայն մեզի համար. հետաքրքրականը ահա այս է: Թէ որ խեղճ կենդանւոյն առանց գնտիկներու պարզ շիճուկ լըցուի ցամքած երակաց մէջ, անանկ

սագիւնները քեզի առնու. մէջը բնութենէն նկարուած արեան գնտիկներուն ստոյգ պատկերը կը գտնես, անանկ կերպով խոշորցուցած, որ 250,000 անգամ աւելի մեծ մակերևոյթ մը կը ներկայացընէ: Այնպէս հեշտեալ կրնաս գիտել զանոնք, և իմ տուած նկարագիրս ստուգել, առանց խաբէ. թէ թէնէ մը վախ ունենալու:

կ'ըլլայ ինչպէս թէ երբեք բան մը լցուցած չըլլայ, որով դիակը բոլորովին անշարժ կը մնայ:

Յայտնի է ուրեմն որ արեան ուժը և ներգործութիւնը գնտիկներէն կախումն ունի. և անոր ճոխութիւնը կամ աղքատութիւնը, ինչպէս կը զուրցուի, այն գնտիկներուն քիչ կամ աւելի բազմութիւնը լլալն է, անանկ որ երբ սակաւութիւն են այս գնտիկները, արեան ալ գործարանաց վրայ տկար կերպով կը ներգործէ, կեանքը աւելի հանդարտաբարոյ կ'ըլլայ, և այն ատեն այն մէկն արեան եռացումը ինչ ըսել է չգիտէր: Այս է պատճառն որով աւիչկեան կազմուածք ունեցողներն անայլայլելի բնութիւն կ'ունենան. այնպիսիք շատ անգամ ուրիշներէ շատ աւելի աղէկ շահ բնելու դիրքի մէջ կը գտնուին, որովհետեւ ոչ երբեք կը շտապեն այլ երկայնմութեամբ աղէկ առիթներու կը սպասեն: Եւ որովհետեւ աւիչկեան կազմուածք ըսինք, ահա տանք ասոր մեկնութիւնը:

Կը յիշեա անշուշտ այն պզտի աւելածուններն որ առջի նամակներուն մէջ զուրցեցինք, որոնք ամեն գործարանաց խորերուն մէջէն կը ծագին և բոլոր աւերակները կ'առնեն կը տանին, և մարմնոյն բոլոր երեսը խողովակաց անլուծանելի ցանցով մը կը պատեն: Այդ խողովակները աշիշկեան անոթք կ'ըսուին, անունին իրենց բովանդակած հեղանիւթէն առնելով, որուն անունն է աշիշկ, և է պարզ շիճուկ մը: Այդ աշիշկին բովանդակածը իմանալ ուզելով, քննութեամբ գտան որ մէջը ջուր, բնասպիտակուց և շիճուկին աղերը կը բովանդակէ, հանդերձ բնաներդի պղզտի քանակով մը. ուստի ուրիշ բան չպակսիր անկէ եթէ ոչ գնտիկները:

Ահաւասիկ ինչպիսի կերպով, հաւանականաբար, այդ փախստական շիճուկը աւիչկեան անօթոց մէջ անցեր է:

Քեզի ուրիշ անգամ զուրցեցի թէ ինչպէս անըմբռնելի կերպով նուրբ են մազատեսակ անօթք, որ մեր երակաց ու շնչերակաց վերջին ճիւղերն են: Հարկ

է որ սիրտը բոլոր իր մղիչ ուժը 'ի գործ դնէ որպէս զի արեանը այդ նուրբ խողովակաց մէջէն կարենայ անցնել, և որչափ ալ մանր ըլլան գնտիկները, կ'երեւայ թէ հազիւ կրնան անոնց մէջէն անցնել. վասն զի մանրադիտին ապակիին տակը ողջ գորտի մը լեզուին ծայրը դնելով, տեսնուեցաւ գնտիկները որ մազատեսակ անօթոց մէջէն անցնելու համար իրենք իրենց վրայ սրղմուելով կ'ամփոփուէին, և անկէ հեռանալով նորէն իրենց առջի ձևը կ'առնուին: Այդ բանը դիտելով ես ալ կարող եղայ քեզի ըսելու թէ իրենց եզերքը առաձգական է: Այդ ճնշման ժամանակը, շիճուկին մէկ մասը, սաստիկ ճնշուելով, մազատեսակաց կողմերուն մէջէն, որ շատ լցուած ուռած են, կը մղուի, ինչպէս ջուրը ջրհանին կաշիէ խողովակին մէջէն կը մղուի, և հաւանականաբար այդ կերպով է որ աւիչկը գործարանաց մէջ կը թափանցէ, ուսկից անմիջապէս անօթք կը ծծեն զինքը: Հիմա կ'ըմբռնես, թէ որչափ աւելի շատ ըլլայ շիճուկին չափը արեան մէջ, այնչափ աւելի առատաբար դուրս կը մղուի, մազատեսակ անօթներէն անցած ժամանակը, և այնչափ ալ աւելի աւիչկեան անօթք զանիկայ ընկղմելով ուռին պիտի: Մարմնոյն խառնուածքն այն ատեն աշիշկեան կը զուրցուի: Եթէ ընդհակառակն, գնտիկներն աւելի առատ ըլլան քան զշիճուկը, աւիչկեան անօթք նուազ շիճուկ կ'ընդունին, և նուրբ կ'ըլլան: Այն ատեն կ'ըսուի թէ մարմնոյն խառնուածքը արիւննային է, ինչպէս թէ արեանը շիճուկ չբովանդակէր: Քեզնէ զատ ուրիշ գատաւոր չեմ ուզեր. հիմայ գետցածովդ ըսէ ինձի տեսնեմ. լաւագոյն չէր ըլլար ըսել շիճկային խառնուածք և գնտիկաշար խառնուածք: Գոնէ այդ անուններն այս բանի գաղափար մը կու տային. և նաև մարդիկ ալ կը սորվէին թէ իրենց արեանը մէջ գնտիկք ալ կը գտնուին:

Խօսքս կատարեալ լմացնելու համար, հարկ է ըսեմ քեզի այն 2 դրամն ալ որ 127 դրամ գնտիկներուն մէջէն

կը պակսին, որովհետեւ բնասպիտակուցը միայն 125 գրամ կը բովանդակէ։ Այդ երկու խեղճ գրամէն, որ մեր առաջուց ունեցած հազարին մնացորդն է¹ կախումն ունի արեան գեղեցիկ կարմիր գոյնը։ Գնտիկաց գունաւորող գոյնն է ատիկայ, և չես կրնար գուշակել թէ ատոր գլխաւոր տարրը ինչ է։ Երկաթն է, այո, սուսերաց ու սլաքաց երկաթը։ Երկաթը կը յանդիմանուի իբրու թէ երկիրը արեամբ կը ներկէ։ սակայն այս ալ գիտցիր որ իբր փոխարէն, նոյն իսկ արիւնն ալ կը գունաւորէ։ Փոյթ մ'ըներ թէ ուսկից առաջ կու գայ։ Մեր դաշտերը լի են անով, և ամեն տունկ իրենց պաշարն անկէ կը ժողովն։ Կ'ըլլայ երբեմն որ աննդառութեան կազմաբանը, ուրիշ հոգերու զբաղած, կ'անհոգանայ բոլոր այն երկաթը գործածելու որ իր մէջը կը լեցուի, և ան ատեն արիւնը գոյնը կը նետէ, և մարդուն երեսը կը գեղնի ու մոմի գոյն մը կ'առնու։ այս բանս ուշադրութեան կարօտ հիւանդութիւն մըն է։ Թէ որ այդ բանը երբեք հանդիպի քեզի, այսօրուան դասն առած ըլլալով չզարմանաս պիտի լսելով բժշկին պատուէրն որ քեզի երկաթ տրուի։ Վստահ եղիր որ կոշտ կոշտ կըլլելու չես զայն։ Միայն այդու նկատմամբ այս խորհուրդը կ'ուզեմ քեզի տալ, որ փութաս հնազանդիս պատուէրին։ Դեղնագոյն երես մը ունենալ շատ գէշ բան մը չէ։ Կան օրիորդք որ այդ բանը վայելուչ կը գտնեն։ Սակայն ինչ որ համբերութեամբ չտարուիր, գնտիկներուն տեղահոսութիւնն է, որոնք իրենց երկթի մասը կը պահանջեն, և անոր համար ալ ինչպէս անկերակուր գործաւորը, դժկամակութեամբ կը գործեն։ Արդ զիտես որ առանց անոնց բան մը չըլլուիր։ այնպիսի ոմանք են որ խոհեմութիւն չէ երկայն ատեն թողուլ որ քրթմնջեն։ Նուազումը վրայ կը հաս-

նի, որ մահուան սկիզբն է։ ուստի կ'ուզեմ որ չմոռնաս այս բանը, թէ երկաթն որ մահ կը բերէ, նաև կարող է նոյնը հեռի բռնել։ Գունաթափ գնտիկներուն երկաթ տալովդ, ոչ միայն գործունէութիւն և ուժ կու տաս անոնց, այլ և փայլ։

Ահա ըսի լմնցուցի այն ամեն բանն որ իբր գրեթէ ստոյգ զուրցել կ'ուզէի քեզի այդ զարմանալի գնտիկներուն վրայ, որ 'ի մեզ կենաց պաշտօնեայք են։ Հիմա ես ինքիւրենս խորհրդածելու հետեմ թէ արդեօք աւելի առաջ երթալու եմ, և զքեզ ալ տանելու եմ հետս այն ենթադրութեանց դաշտը, որ լի է մնասակար խոտերով։ Ինչո՞ւ չէ, կ'ըսեմ, աղէկ մտածելով։ Գիտութիւնը իր այսօրուան յառաջադիմութիւնը այս զարմանալի դրութեան պարտական է, որ ամենին ինչ և իցէ մտածութիւն մը չընդունիր, առանց մասնաւոր ապացուցի մը որ զայն հաստատէ։ Ինծի չեյնար անոր խորհուրդ տալ որ այդ դրութիւնը փոխէ։ Եթէ ինչ որ քեզի ըսելու եմ, երթայի յանկարծ գիտութեց ճեմարանին զուրցէի, զիս շատ իրաւամբ անկէ մերժելով՝ դուռը քթիս կը գոցէին։ Այնպիսի տեղ մարդ միայն այն բանը կրնայ զուրցել որ փորձով ալ կըրնայ ապացուցանել։ Բայց, մէջերնիս ըսելով, ատկէ հետեանք մը չեյլեր, և մենք ալ յետ այնչափ աշխատելուս կրնանք քիչ մը զբօսնուլ։

Ուրեմն մտածութիւն մը կայ որ թէ պէտ և մինչև հիմա աղէկ ապացուցուած չէ՝ 'ի վերայ այս ամենայնի բան մը չկայ որ կարենայ նոյնը մտքէս հանել։ և ահա այդ մտածութիւնը այս է, թէ մեր գնտիկներուն իւրաքանչիւրը կենդանի էակ մըն է, և թէ մեր կեանքն այս միլիոնաւոր փոքրիկ էակաց խորհրդաւոր հետեանքն է, որոնց իւրաքանչիւրն առանձին առեալ աննշան է

¹ Ահաւասիկ, իբր բովանդակութիւն 1,000 գրամ արեան բաղադրութիւնը.

Շիշուկ	Զուր	790	}	870
	Բնասպիտակուց	70		
	Աղբ	40		

Մակարդ	{	Բնաներդ	{	Բնառդիտակույց	125	5	{	130	
		Գնտիկներ		Գունաւորող նիւթ	2				127
								1000	

ամենևին, ինչպէս ժողովրդեան մը մեծ կեանքն ալ շատ մը մասնաւորաց կեանքերէն բաղկացեալ է, որոնք առանձնակի ամենևին կարեւորութիւն մը չունին: Օրինակ ըլլայ մեր սիրելի հայրենիքը, ուր երեսունհինգ միլիոն ըզեղներու միութիւնը, որ ամենը մի և նոյն ուժը չունին, ժողովրդեան մը չքեղ ըզեղը կը ձևացնէ, ժողովուրդ մը որ գոնէ իր առջին աշխարհքիս ամենէն աշխոյժն է: Այլք զան ծանակ կ'ընեն. բայց վստահ չեն: Այսպէս դու ալ կըրնաս ազգ մ'ըլլալ, որ ըստ ինքեան քիչ հրապուրիչ բան մը չէ: Եւ այս շատ աւելի մեծ բան է քան ինչ որ շատոնց առաջ կը զուրցէի գործարանաց առանձին կենացը նկատմամբ, որոնց իւրաքանչիւրն այսու գրութեամբ մէյմէկ դաւառ կ'ըլլար: Սակայն շատ մի շտապեր ընդդէմ աղաղակ վերցընելու: Գընտիկներն՝ ըլլան կամ ոչ կենդանի էակք, աղէկ ստոյգ է որ կեանքդ անոնցմէ կախումն ունի. կեանքդ կը թարշամի եթէ անոնք թարշամին, անոնց հետ կեանքդ ալ կը կենդանանայ, և թէ անոնց կեանք տալ կամ կեանքն անոնցմէ վերցընել, ամենևին մեր խնդրէն բան մը չփոխեր. իրենց ներգործութիւնը մի և նոյն կը մնայ: Ներգործութեան ու կենաց մէջ շատ չարաճճիկ ըլլալու է այն մէկն որ կարենայ էական տարբերութիւնը ինծի զուրցել: Քիչ մը ետքը երբ մէկ տեղ ընկերութեամբ կենդանական բոլոր աստիճաններէն վար իջնանք, ու հասնինք այն կենդանեաց քննութեանը որ մանրադիտի կենդանիք կ'ըսուին, շատ աւելի լաւ հասկնաս պիտի այս լեզուն քան թէ հիմա, որ քեզի շատ արտաքոյ կարգի երևնալու է: Այն մէկ քանի ծանօթութեամբք որ մեր տկար գործիներովը գնտիկներուն վրայ կըրցանք օտանալ, կը տեսնենք որ գնտիկք գրեթէ այն զարմանալի էակաց կը նմանին, որ անհամար խումբերով շատ մը տեսակ հեղանիւթոց մէջ կը գրտնուին, և մեզի անմեկնելի են: Գործարանաւորութեան սկզբունք մ'ունին, կը ճանչնանք. իրենց ձեռն ու հասակը

մի և նոյն տեսակի կենդանեաց մէջ մի և նոյն է, այլ տեսակէ տեսակ անանկ տարբեր են որ մեզի կարծել կու տան թէ կենդանոյն էութեան կերպին և անոր գնտկաց մէջ բռնի մէկ վերաբերութիւն մը կայ: Եթէ մանրադէտը դեռ ևս կարող չէ եղած այն գնտկաց կեանքն ըմբռնել, շատ զարմանալու բան մը չըկայ. վասն զի անոր քննութեանց ենթարկուածը միշտ մեռած արիւնն է: Զանոնք այն ատեն քննելու է, երբ իրենց պաշտօնը կատարելու հետ են և նոյն իսկ ողջ կենդանոյն ներսի դին, ինչպէս տեսար գորտին նկատմամբ սկիզբն ըրած են. և եթէ մեր այս փոքր չաղակրատութիւնը կարենար երբեք իրաւունք մ'ունենալ քննիչներուն վրայ, յօժարակամ իրենց այն խօսքը կը զուրցէի, զոր տասնհինգ տարի առաջ լըվէռիէն ըսաւ այն ապշած աստեղաբաշխներուն. « Այն կողմէն նայեցէք, պէտք է լոյս մը գտնաք զոր դեռ ևս չէք գիտեր »: Այլ կը տեսնեմ որ իմ մտածութեանցս թւերովը քքեղ շատ վեր կը հանեմ. բայց վախ մ'ունենար, չես իյնար: Մեր այդ գնտկաց կեանքը, որ վերջապէս այնչափ գաղտնեաց մէջէն մէկ աւելի գաղտնիք մըն է, ստեղծագործութեան յատակագծին միութեանը մէջ մտքերնուս հայեցուածքը չքեղապէս կը սլացընէ, որ հետզհետէ հեռու կը ձգի իր ասպարէզը անհնաբար ընդարձակելով: Ամենքս ուրիշ բան ըլլալու չենք եթէ ոչ մարդկութեան մեծ և անտեսանելի մարմնոյն գնտիկները, որուն մէջ մէկմէկու ետեւէ ետեւ երթանք կորսուինք պիտի, և այդ անհուն գունտերն ալ, որոնց ետեւէ կ'իյնանք մեր դիտակներովը երկնից կամարին վրայ, ուրիշ բան ըլլալու չեն եթէ ոչ մէկ անծանօթ ամբողջի մը գնտիկները, որուն անունը աստուած միայն գիտէ:

Թէ որ այս իշխա իմաստը քեզի դժուարըմբռնելի գայ, զանց ըրէ ու ներէ ինծի. ահա ես պատմութիւնս ըմբռնուցի:

Կը շարունակուի: